
BILANSI NEZAVISNOSTI

Slobodan Jovanović

Ten years after the restoration of independence the Montenegrin society made great progress in terms of economic development and foreign policy. However, we cannot be satisfied with the internal transformation of the society and development of the community identity, patriotic attitude toward the state and pacification of the national disunion between Montenegrins and those who consider themselves to be Serbs. These two identities still do not strive to coexist but have the tendency to eliminate each other which makes Montenegrin society turbulent in the national and political sense. Their interrelation is also reflected in differences regarding the strategic direction of security policy and the spheres of interest of the foreign policy with regard to the East–West dichotomy.

Desetogodišnjica nezavisnost države Crne Gore pa dobar trenutak za sumiranje utisaka u kojoj mjeri je država Crna Gora ostvarila sve one atribute koji su ležali u osnovi razloga za njeno proglašenje. I sa današnje distance, kao i u vrijeme kada je izborna nezavisnost, potpuno je jasno da Crna Gora nije mogla efikasno sprovoditi vanjskopolitičke ciljeve u zajednici sa Srbijom kao što je to uradila kao nezavisna država. Država Srbija je opterećena teškim nasljeđem iz sukoba sa susjednim državama, neriješenim državnim granicama, antizapadnim raspoloženjem i istočnom, panslavističkom orijentacijom, ... Samim time, kao mnogoljudnija, teritorijalno veća i ekonomski snažnija, diktirala bi tempo i smjer u vanjskoj politici i međunarodnim integracijama.

I to je nešto što je toliko vidljivo da ne može izazivati kontroverze, bez obzira na različite svjetonazore. Može se postaviti pitanje brzine i sveobuhvatnosti reformi crnogorskog društva kao osnovnog razloga za donekle usporene integracije Crne Gore koje su postavljene kao centralni vanjskopolitički cilj, ali se za to ne mogu optužiti samo vladajuće strukture, iako one nesumnjivo nose najveću odgovornost. Iako su svi politički subjekti u Crnoj Gori deklarativno proglašavali reformu crnogorskog društva kao programske ciljeve, u praksi se pokazalo da su otpori promjenama u crnogorskom društvu i vanjskopolitičkim ciljevima bili duboki i opterećeni višeznačnim podjelama. Čini se da je destogodišnje trajanje nezavisne Crne Gore najviše prepoznatljivo po tim podjelama koje su u prvi plan stavile partitokratske i nacionalne interese, međusobne obračune u kojima se koristilo svako oružje, najčešće izazivanjem nacionalnih suprotstavljenosti i međusobnom kriminalizacijom, i zloupotrebu religijskih osjećanja građana.

Kao jedan od značajnijih argumenata u prilog nezavisnosti, bar kad su moja promišljanja bila u pitanju, bio je zaustavljanje ogromnog odliva crnogorske inteligencije, uglavnom ka glavnom gradu Srbije, razvijanje sopstvene nauke, kulture, elitne i popularne, razvoj telekomunikacionih mreža, medija, publicistike, imajući u vidu koliki broj talentovanih i stručnih pojedinaca koji su rođeni u Crnoj Gori ili vode porijeklo iz nje, daje ogoroman doprinos razvoju Srbije u tim oblastima. Nažalost, taj trend odlaska talentovanih mladih ljudi nije prekinut i za to postoje mnogobrojni razlozi, eksterni i u samoj Crnoj Gori. Iako su Srbija i Crna Gora postale nezavisne države nije se mnogo toga promjenilo u odnosu Srbije prema državljanima Crne Gore. Politika lakog dobijanja državljanstva i uslova za školovanje pod istim uslovima sa građanima Srbije pod uslovom davanja izjave o pripadnosti srpskoj naciji može se smatrati nastavkom trendova iz istorije asimilacionog karaktera, s jedne strane, i diskriminacijom po

nacionalnoj osnovi građana Crne Gore, sa druge strane. Opet, kao da je u Crnoj Gori i njenim vladajućim strukturama izostala svijest da bez sopstvenih naučnih, kulturnih, medijskih, obrazovnih, informativnih resursa nije moguće izgraditi sopstvenu kulturni, medijski, pa i svaki drugi prepoznatljivi prostor na kojem će se graditi identitet i uspješnost neke zajednice. Poznato je u nauci i realnom životu da male nacionalne zajednice u sjenci mnogobrojnijih nacija sa sličnim jezičkim, religijskim, pa i u dobroj mjeru kulturnim svojstvima, ili bivaju usisavane ili su u odnosu povišenih antagonizama. Stihijnost, potpuna otvorenost kulturnih, medijskih i obrazovnih prostora, pomognuta jakim uticajem u sakralnoj sferi, nesumnjivo ugrožava sve vrijednosti i osobenosti malobrojnijih nacija i na duži rok ih čini suvišnim. Naučno je i istorijski dokaziva tvrdnja da identiteti opstaju na razlikama inače gube smisao i teže sjedinjenju. To nipošto ne znači isforsirano i neprirodno stvaranje razlika među narodima, ali je potpuno jasno da sami opstanak crnogorske etničke svijesti i teritorijalna, kulturna postojanost kroz desetine stoljeća govori da je postojao jaki osjećaj o sopstvenom identitetu kod Crnogoraca. Inače bi se odavno stopili sa istovjetnim identitetom, da je ta teza tačna. Ali savremeni svijet, medijski i informatički potpuno otvoren, ostavlja ogroman prostor za mogućnost uticanja preko mas-medija, globalnih mreža, za enkulturacijske procese koji mogu dovesti do usvajanja tuđih obrazaca i poistovjećivanja sa njima. Zato nacije koje su malobrojne, poput crnogorske, grade posebne mehanizme da bi zaštitile svoj kulturni, medijski i obrazovni prostor. Crna Gora to nije radila u proteklih deset godina svoje nezavisnosti, zato i nije uspjela izgraditi, kod mladih ljudi naročito, snažan osjećaj pripadnosti jednoj autentičnoj kulturi, jeziku i identitetu uopšte. Možda nije pretjerano reći da u tome i leži razlog dekonstrukcije crnogorskog društva u mnogim sferama djelovanja. Varaju se svi oni koji misle da je moguće graditi uspješno društvo sa toliko dezintegracijskih naboja i velikim

mogućnostima njegove zloupotrebe. Nezavisnost Crne Gore nije riješila nijednu konfliktnost koju je unijela, štoviše, uspjela je za ovih deset godine mnoge od njih da dovede do tačke koja ugrožava samu funkcionalnost crnogorskog društva. Postoje vrijednosti čije razvijanje ili zapostavljanje daju rezultate na duži rok, bilo da su željeni, bilo da su neželjeni. Nažalost, u Crnoj Gori su na djelu rezultati nečinjenja za koje svako dobronamjeren ne može reći da su željeni.

Možda je najveći uspjeh nezavisnost Crne Gore dala u ekonomskoj sferi. Uprkos tome što su apetiti stanovnika Crne Gore naglo podignuti do razmjera mnogo bogatijih zemalja, realna procjena ekonomskog stanja Crne Gore nije u stanju da zadovolji ta prevelika očekivanja. Prevelikim apetitima doprinosi i velika količina novca koja se slila u Crnu Goru prvih godina nezavisnosti, bilo da je riječ o stranim investicijama i visokim otpremninama koje su davane iz povećanog priliva u budžet, bilo da se radi o prodaji nekretnina i zemljišta ruskim i drugim stranim kupcima. Velika količina novca za crnogorske prilike stvorila je veliku tražnju koja je rezultirala povećanjem sektora usluga u trgovini, bankarstvu i ugostiteljstvu. Novac, stečen na taj način, uglavnom je završio u potrošnji. Vrlo malo je bilo preduzetničkog duha, broj proizvodnih preduzeća i malih firmi skoro je beznačajan, tako da je propuštena jedna velika šansa da se, za Crnu Goru, značajna suma novca iskoristi za povećanje proizvodnje i smanjenje uvoza. Ogroman deblans u razmjeni sa inostranstvom nije iskorišćen kao šansa za razvoj. Najčešće su najglasniji u kritikama ekonomskih prilika oni koji su svoj novac pretvorili u potrošna dobra i koji očekuju da im država rješava egzistencijalne probleme. U toj laičkoj i afektivnoj kritici optužuje se vlast kao odgovorna za propast nekadašnjih socijalističkih mastodonata, iako su njihove šanse da opstanu u uslovima otvorenog tržišta i nestanka zatvorenog i zaštićenog jugoslovenskog tržišta bile nikakve. Udaljenost putnih koridora, nizak nivo

stručnosti radne snage i radne discipline, mala tražnja, nijesu doveli do zainteresovanosti stranih investitora za ulaganje u proizvodne djelatnosti u Crnoj Gori, tako da je najveći resurs za strana ulaganja bilo i ostalo crnogorsko primorje i, donekle i u manjoj mjeri, prirodne ljepote sjevera. Pretjerivanje je mišljenje da su prirodne ljepote ekskluzivitet Crne Gore i da su one dovoljne da privuku ogroman kapital i veliki broj turista. Ulaganja u turizam su velika, potrebna je ogromna infrastruktura i, po pravilu, isplativost se ogleda na duži rok, što iziskuje veliko zaduživanje zbog malog obima budžeta i opasnost od manjka likvidnosti. Zabrinjavajuće je koliko je odsustvo svijesti da ozbiljni investitori, investitori koji svoj novac ulažu na dugi rok i sa ozbiljnim pretenzijama i odnosom prema zajednici u kojoj investiraju, nužno traže stabilno bezbjednosno okruženje. Ne kaže se zalud da je ozbiljni kapital poput srne – bojažljiv. Država poput Crne Gore, koja svojim resursima nije u stanju da se odbrani od bilo koje destabilizacije spolja nužno je upućena da svoju bezbjednost obezbijedi u okviru mnogo veće i sigurnije bezbjednosne integracije. Uklještena između dva trenutno najžilavija velikonacionalna projekta u Evropi, Crna Gora nema drugog rješenja nego da svoju bezbjednost učvrsti članstvom u najmoćnijoj vojnoj organizaciji na svijetu – NATO savezu. Crna Gora se, bližeći se svojoj desetogodišnjici nezavisnosti, približila i članstvu u NATO. Njeno članstvo može poremetiti, čini se, jedino učešće proruskih, antinатовskih političkih subjekata u vlasti.

Dvije najneutralgичnije tačke u posljednjih deset godina u Crnoj Gori sigurno predstavljaju neriješeno nacionalno pitanje i razarajući uticaj SPC. Činjenica da je u indipendističkom bloku došlo do razdora koji je rezultirao žestokom sukobljenošću, proizvela je situaciju u kojoj su zanemareni nacionalni i opšti interes u borbi za ličnu moć i političku prevlast. Skoro cijela politička struktura koja je devedesetih godina XX stoljeća bila suprostavljena ratnoj i velikosrpskoj politici u Crnoj Gori i koja je bila

ugrožena od strane tadašnje vlasti zbog toga, nakon nezavisnosti prenijela je animozitet koji je imala prema tadašnjoj vlasti, oličenoj u ličnosti sadašnjeg premijera, Mila Đukanovića, ne vodeći računa da je njegova uloga u ostvarenju nezavisnosti Crne Gore bila presudna. Bez preokreta u politici Mila Đukanovića nezavisnost Crne Gore bi ostala samo nedosanjani san manjine u Crnoj Gori. Okupljeni oko jednog dnevnog lista i pojačani svima onima koji su iz raznoraznih razloga nezadovoljni vladavinom DPS-a, ušli su u otvorenu i beskompromisnu borbu protiv najveće partije u Crnoj Gori, koja, dobrim dijelom i zahvaljujući njima i njihovom načinu borbe, vlada u kontinuitetu više od četvrt stoljeća. U Crnoj Gori se vodio pravi medijski rat protiv nosilaca vlasti u kojem se nijesu birala sredstva, niti se vodilo računa u kojoj se mjeri može srozati jedna ljudska profesija. U stilu najreakcionarnijih i najekstremnijih desničarskih iskustava u svijetu udaralo se u tom obračunu *ad hominem*, kriminalizujući vlast do razmjera koje dosežu i krivičnu odgovornost. Time su nanijeli ogromnu štetu kritičkoj misli u Crnoj Gori i obezvrijedili svaku utemeljenu kritiku vlasti. U ono što su pisali vjerovali su samo njihovi istomišljenici, te je to pisanje gubilo svrhu unutar Crne Gore, a nanosilo ogromnu štetu imidžu Crne Gore u inostranstvu. Zanimljivo je da su se našli na istom poslu sa velikosrpskom beogradskom štampom koja je u premijeru Đukanoviću prepoznala najveću prepreku za ostvarenje svojih ciljeva. Ta patološka suprotstavljenost je išla toliko daleko da su zanemarivani interesi naroda kojem je pripadao vlasnik tog medija i koketiralo se sa najernjim srpskim nacionalizmom. Iz tog šinjela su iznjedreni neki politički subjekti koji su animirali dio crnogorskog biračkog tijela i čije je jedino vezivno tkivo bilo mržnja prema sadašnjem premijeru Crne Gore. Inače, kako je moguće u jednoj stranci da se okupe zastupnici NATO integracija i veliki protivnici NATO saveza. Kao po pravilu, svi ti politički subjekti su svoje saveznike u borbi protiv vlasti Đukanovića tražili u srpskom biračkom

tijelu i u pojedinim ekstremnim srpskim nacionalističkim strankama. I uvijek su dijelili sa srpskim strankama jedno te isto biračko tijelo.

Na osnovu svega ovoga nameće se zaključak da u crnogorskom društvu postoji jedna pat pozicija koja se uvijek vrti oko nepovjerenja prema drugim nacijama, jer u Crnoj Gori nacije, umjesto da razvijaju svoje etničke osobenosti kao bogatstvo različitosti u državnom zajedništvu, zatvaraju se u nacionalne okvire i svoj nacionalni identitet suprostavljaju, po pravilu, identitetu onih koji su stvarali Crnu Goru kroz istoriju. Srpski nacionalni identitet je otvorio prostor drugim nacionalnim manjinama svojim agresivnim negiranjem crnogorskog identiteta i nepriznavanjem Crne Gore kao autentične državne tvorevine crnogorskog naroda. Sve nacije su se formirale na državnom prostoru na kojem su njihovi preci živjeli stoljećima, samo se u Crnoj Gori preuzimao identitet naroda i države na čijoj teritoriji njihovi preci nikada nijesu živjeli. No to je sticaj istorijskih okolnosti i konfesionalnog stvaranja nacija. I to je činjenica koja se mora poštovati. Problem je što je taj srpski identitet u Crnoj Gori suprotstavljen crnogorskom sa težnjom da ga u potpunosti izbríše. U takvoj situaciji nepovjerenje u namjere drugih presudno utiče na izbornu volju birača u Crnoj Gori i obezbjeđuje nepromjenjivost vlasti. Partije koje sebe definišu kao građanske po pravilu se udvaraju srpskom biračkom tijelu, ne pokušavajući da osvoje povjerenje crnogorskih birača koji uglavnom biraju kakvu-takvu sigurnost u DPS-u. U toj trgovini sa srpskim glasovima sa jakom nacionalnom sviješću, jedino što mogu da ponude i zadovolje interese srpskih birača, jesu pitanja identiteta države Crne Gore i naroda čije ime dijeli. I to stvara situaciju da mnogi pripadnici crnogorske nacije, koji su u mnogo čemu nezadovoljni dosadašnjim postignućem u identitetskim pitanjima, odsustvu crnogorskih institucija, položajem CPC, glasaju za postojeću vlast u uvjerenju da su sve druge opcije mnogo nepovoljnije po njih.

Zato je moje mišljenje da je preduslov otvaranja demokratskih procesa uz smjenjivost vlasti, ustanovljenje demokratskih mehanizama i građanskog društva kao ustavne kategorije, riješenje nacionalnog pitanja i društveni dogovor o poštovanju nacionalnog identiteta države Crne Gore uz poštovanje svih etničkih osobnosti svih nacionalnih grupa u najvećem mogućem obimu koji ne ugrožava državni suverenitet i zajedništvo. Bez toga politički izbori će se stalno obnavljati kao izraz nacionalne suprotstavljenosti što je katastrofalno za svako društvo iz više razloga. Prvenstveno, to vodi ka dekonstrukciji društva i ukidanju političke kompeticije kao osnovnog preduslova uspješne vlasti. Izlišne su kritike devijacija u postojećoj vlasti jer za to su najviše odgovorni oni koji toj vlasti omogućavaju vječitu vladavinu i sigurnost da neće izgubiti vlast. Dodatno, sve nacionalne grupacije u Crnoj Gori su došle na stanovište da je nacionalizmom najlakše doći do glasova svojih sunarodnika i da je najlakše ostvariti svoje lične ambicije preko leđa svojih sunarodnika i političkim ucjenama. U toj logici jedino je crnogorska nacija ostala uskraćena za bilo kakvo lobiranje za njene interese, valjda zbog toga što se njihovi interesi poklapaju sa državnim interesom.

U savremenim, sekularnim, građanskim društvima, u procesu funkcionalne diferencijacije društvenih podsistema, crkve i vjerske zajednice gube uticaj na pravo, politiku i javno ispoljavanje, kulturu, obrazovanje i nauku; one se ograničavaju na svoju genuidnu funkciju upravljanja „religijskim dobrima“ vezanim za spaseenje duše, milost i slično, pretvaraju upražnjavanje religije u manje ili više privatnu stvar i generalno gube značaj na javnoj sceni. Nasuprot tome, na našim prostorima, naročito u Crnoj Gori, vjerske organizacije imaju prevashodno političku funkciju, predstavljajući se zastupnicima kolektivnih identiteta i ortodoksnih i konzervativnih društvenih koncepcija. SPC je aktivno učestvovala u razbuktavanju velikosrpskog nacionalizma krajem prošlog stoljeća i potpirivanju ratnih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije. Nije

mali njen uticaj bio ni na stvaranje srpske nacionalne svijesti u Crnoj Gori kroz moć koja je konstantno rasla posljednjih tridesetak godina. SPC je već najmanje stoljeće i po bila instrument velikosrpske politike prema susjednim narodima i kroz širenje vjerskih osjećanja širila je srpsku nacionalnu ideju. Ona ništa drugo nije ni radila u Crnoj Gori do koristila svoj monopolski položaj i uticaj kao institucija druge države u širenju uticaja te države i mijenjanju nacionalne svijesti Crnogoraca. Zahvaljujući tom djelovanju i stavljanju crnogorske države u prljavom propagandnom ratu na stranu srpske države i naroda krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća, broj pripadnika srpske nacije u Crnoj Gori se uvećao deset puta za period 1981 – 2001. godina. Ta indoktrinacija je u tolikoj mjeri dala rezultate da danas imamo u Crnoj Gori možda i najradikalniji dio srpskog nacionalnog korpusa, sa ogromnim posljedicama na unutrašnju stabilnost Crne Gore. Pokušaj vlasti da tokom prošle godine uredi zakonom djelovanje crkava i već jednom riješi na pravedan i zakonit način pitanje sakralne imovine rezultirao je uličnim protestima, nasiljem i pokušajem uličnog prevrata poglavito pripadnika srpskog naroda. Tome je doprinio i poziv Crnoj Gori za pristupanje NATO savezu, kao strateški određen put Crne Gore u političkom, bezbjednosnom, kulturološkom i svakom drugom smislu. Mnogi politički subjekti koji svoju sudbinu vezuju za Crnu Goru filistarski su pokušali iskoristiti te ulične proteste i pokušaj uličnog prevrata za svoje partikularne interese i time, htjeli ne htjeli, uveli svoju zemlju u političku krizu sa vrlo nekontrolisanim mogućim posljedicama. Po ko zna koji put u istoriji Crne Gore sopstveni interesi su stavljeni iznad opštih i državnih interesa. Stvorena je iznuđena pozicija kojom su država i njeni zakoni, uključujući i Ustav, derogirani i bačeni pod noge. Partije i međupartijski dogovori i sporazumi su se pokazali jačim od prava, pravnih normi i institucija države. Nedovoljno sazrela svijest, nedostatak demokratske tradicije, tribalizam i bahatost, nesposobnost da se demokratski principi iz deklarativne

ravni sprovedu u život, načinile su od Crne Gore državni provizorijum u kome su građani stavljeni u položaj žrtve partijskih samovolja i bezobrazluka. Umjesto da se nezakonitost, ukoliko je bilo, rješava insistiranjem na pravnoj državi i poštovanju procedura, politički subjekti u Crnoj Gori su se ponijeli kao nekadašnje plemenske starješine koje drskošću i ličnom koristoljubivošću ostvaruju svoje ciljeve. Čini se da je najniža tačka u desetogodišnjoj nezavisnosti Crne Gore postignuta upravo ovakvim ponašanjem političkih subjekata i njihovom trivijalnom sviješću.

Vlast se ograničava ustavom, kao najvišim pravnim aktom, ona je podjeljena na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, zakoni moraju biti određeni, javni i pravedni, te ne smiju imati retroaktivno dejstvo, moraju postojati procesne garancije kojima se štiti lična sloboda i sprečava samovoljno hapšenje i zatvaranje, mora postojati odgovarajući sudski ili upravni postupak koji omogućava rješenje konkretnog spora, sudstvo mora biti nezavisno i nepristrasno... Sve su to odlike pravno uređenih država, a svaka država dostiže taj status kroz poštovanje institucija države i pritisak na vršenje funkcija koje su im povjerene, a ne njihovim obesmišljavanjem. Pravna država (odnosno država vladavine prava) kao idealan tip je ona država u kojoj se ostvaruje kompromis između individualne slobode i nadmoćne političke sile tako što se politička vlast demokratski ustanovljava, objektivnim pravom ograničava neprikosnovenošću individualnih i vitalnim manjinskim pravima i institucionalnim sredstvima kontroliše. Najveća glupost je argument da je nepoštovanje pravne države od strane vlasti razlog za opšte nepoštovanje zakona i državnih institucija. Na taj način se Crna Gora sve više udaljava od ideala pravno uređenog društva. Ko to nije u stanju da shvati, a očigledno većina nije, teško da mu ima pomoći.

Jedan od eklatantnih primjera nepoštovanja pravne države jeste nezakonit upis sakralne imovine na SPC. Ta vrsta samovolje, nekompetencije i voluntarizma proizvela je situaciju koja

je vrlo teško rješiva u zakonskim okvirima, što dokazuje u kojoj mjeri nepoštovanje zakona i procedura može stvoriti teškoće u realnom životu. Jednom nezakonito postupanje i ostvarenje prava po osnovu njega proizvodi otpor koji može rezultirati nasiljem. Osim toga, takav način postupanja proizveo je diskriminacioni odnos prema CPC, što dovodi u pitanje i njen položaj u društvu suprotan međunarodnim poveljama na koje se Crna Gora obavezala, a koje decidirano zabranjuju diskriminaciju po osnovu vjere. Crkveno pitanje nije samo religijsko, Crkva ima i veliki identitetski značaj za većinu stanovništva Crne Gore. Vrlo je teško graditi sopstveni državni i nacionalni identitet u uslovima kada imamo monopol vjerske institucije druge države i diskriminacioni položaj autentične crkvene zajednice sa prostora Crne Gore. Ta vrsta dihotomije razara nacionalno biće i dovodi do ogromnog uticaja izvan prostora Crne Gore u sprovođenju tuđih interesa. Uvek je otvoreno pitanje će se nalazi granica koja odvaja pozitivnu stranu prava na vjersku slobodu, dakle prava da se upražnjava sopstvena vjera, od negativne slobode da se ne bude ugrožen religijskim djelovanjem.

Crna Gora je ustavno definisana kao građanska država a da nije u samom tekstu Ustava niti zakonskim i podzakonskim aktima razjašnjeno kakav se oblik građanske države promoviše. Iako su svima puna usta građanskog društva, niko se nije usudio da objasni u javnom prostoru što podrazumijeva pod pojmom građanskog društva. Pokušaji nekih predstavnika manjinskih naroda da predstave građansko društvo kao društvo u kojem će pripadnici svake nacije uređivati samostalno svoj prostor, bez nametanja nekog opšteg okvira, je smiješna i neozbiljna. Građansko društvo je *par excellence* liberalna ideja koja u prvi plan stavlja individualna prava pojedinca, kroz koja on, udruživanjem, ostvaruje svoja kolektivna i etnička prava. Drugim riječima, država nikome ne obezbjeđuje kolektivna prava već se ona ostvaruju ličnom, privatnom inicijativom. Građansko društvo,

---

kao liberalna ideja, poistovjećuje naciju i državljanstvo. Za to imamo mnogo primjera u zapadnoevropskim zemljama koje predstavljaju najbolji primjer liberalne ideje građanskog društva. Sticajem okolnosti i odsustvom tolerancije svojstvene zapadnim demokratijama, u nekim zemljama bivšeg socijalizma i istočnim zemljama stvorena je potreba zaštite etničkih zajednica unutar tih država. Pod pojmom multietničkog društva i multikulturalnosti stvoren je spoj građanskih koncepcija i zaštite kolektivnih političkih i etničkih prava pojedinih nacionalnih grupa unutar države. Teorijski, zaštita manjinskih prava nikada ne smije ugroziti opšti interes niti staviti sopstveni interes iznad interesa zajednice. Obično u takvim društvima dolazi do urušavanja prava manjinskih naroda, pa su mehanizmi zaštite ustanovljeni kao standard. Čini se da je Crna Gora jedinstven slučaj u svijetu u kojem su sve nacionalne zajednice izgradile sve institucije zaštite svojih prava i čak otišle toliko daleko da su stvorile autonomne etničke i kulturne entitete, dok pripadnici naroda po kojem država nosi ime, ili obratno, nijesu u mogućnosti da ostvare ni mali dio nacionalnih prava koja ostvaruju ostale etničke zajednice u Crnoj Gori. To je jedinstven slučaj da se matična država maćehinski odnosi prema svom narodu. Takvo stanje je neprihvatljivo i neprirodno i ono mora prestati ako se ne želi Crna Gora uvesti u stanje nedefinisane zajednice, čardaka ni na nebu ni na zemlji. Crna Gora mora postati društvo u kome će se svi osjećati komotno, ali i u kojem će se poštovati narod koji je stvorio i branio državu Crnu Goru kroz njeno milenijumsko trajanje i zahvaljujući kojem ona danas postoji kao država. Bez obzira na krize identiteta u pojedinim djelovima novije historije.